

doi: <https://doi.org/10.33763/finukr2020.10.095>

УДК 330.311

І. М. Парасій-Вергуненко

доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку в кредитних і бюджетних установах та економічного аналізу ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", завідувач відділу бюджетних видатків соціальної сфери та економічного розвитку відділення бюджетної політики та розвитку бюджетної системи НДФІ ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна, parasiy_vergunenکو@bigmir.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6506-6965>

Ю. О. Самборська-Музичко

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку в кредитних і бюджетних установах та економічного аналізу ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", старший науковий співробітник відділу фінансів інституційних секторів економіки управління державними фінансами НДФІ ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна, ismkneu@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1651-4439>

Л. В. Гнилицька

доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і оподаткування ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", старший науковий співробітник відділу бюджетних видатків соціальної сфери та економічного розвитку відділення бюджетної політики та розвитку бюджетної системи НДФІ ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна, Larisakneu@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2113-2064>

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ, ЇХ ВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Анотація. У статті показано, яку важливу роль відіграють державні підприємства в соціально-економічному розвитку країни. Розкрито економічну сутність поняття "державне підприємство". Проаналізовано види таких підприємств на базі різних нормативних документів і класифікаторів, у т. ч. за міжнародними стандартами. Розглянуто особливості діяльності унітарних та корпоративних, казенних і комунальних підприємств. Удосконалено класифікацію видів державних підприємств шляхом виокремлення таких ознак, як види державної власності, інституційна ознака, цілі утворення підприємства, структура власності та кількість власників, розмір частки державної власності, організаційно-правова форма підприємства. Запропонована класифікація створює методологічне підґрунтя для реалізації механізмів оперативного контролю ефективності використання державної власності. Досліджено динаміку кількості державних підприємств в Україні та визначено її основні тенденції. Встановлено особливості діяльності таких підприємств у розрізі виконуваних ними функцій. Виокремлено критерії оцінки ефективності діяльності державних підприємств за двома напрямками: економічним і соціальним. Обґрунтовано завдання таких підприємств залежно від цілей їх створення та сфер функціонування.

Ключові слова: державне підприємство, казенне підприємство, комунальне підприємство, державне регулювання, державний сектор, управління.

Рис. 2. Табл. 2. Літ. 16.

Iryna Parasiy-Vergunenکو

Dr. Sc. (Economics), Professor, SHEE "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman", SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, parasiy_vergunenکو@bigmir.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6506-6965>

© Парасій-Вергуненко І. М., Самборська-Музичко Ю. О., Гнилицька Л. В., 2020

Yulia Samborska-Muzychko

Ph. D. (Economics), SHEE "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman",
SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, ismkneu@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1651-4439>

Larysa Hnylytska

Dr. Sc. (Economics), Professor, SHEE "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman",
SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, Larisakneu@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2113-2064>

**ECONOMIC ESSENCE OF STATE ENTERPRISES,
THEIR TYPES AND CLASSIFICATION**

Abstract. In the article proves the prominent role of state enterprises as an important tool of nation's socio-economic development. The definition "state enterprise" are investigated in the economic point. The types of state enterprises are analyses on the basis of various normative documents and classifiers and according to international standards. Peculiarities of activity of unitary and corporate state enterprises, state-owned enterprises, communal enterprises are considered. The classification of types of state enterprises has been improved through the separation of various classification indicators, with their systematization, in particular: types of state property (state, state-owned, communal); institutional indicators (state non-financial corporations, state financial corporations); goals of enterprise formation (state enterprises with commercial goals of formation; state enterprises with non-commercial goals of formation; state enterprises with mixed goals); ownership structure and number of owners (unitary, corporate); the size of the share of state ownership (enterprises that are fully owned by the state, enterprises where the state owns a significant share of shares - more than 50%, where the state has the right to make decisions); legal form of the enterprise (open joint-stock companies, closed joint-stock companies, corporations, holdings, concerns, etc.). Proposed classification of types of state-owned enterprises creates a methodological basis for the implementation of mechanisms for operational control over the efficiency of state property. The dynamics of the number of state-owned enterprises in Ukraine is analyzed and the main tendencies are determined. The peculiarities of the activity of state enterprises in the context of state functions performed by them are determined. The criteria for assessing the effectiveness of state-owned enterprises in two areas: economic and social. The tasks of state enterprises depending on the purposes of their creation and spheres of functioning are substantiated as well.

Keywords: state enterprise, state-owned enterprise, Municipal Enterprise, state regulation, public sector, management.

JEL classification: H83, L32, L38.

И. М. Парасий-Вергуненко

доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры учета в кредитных и бюджетных учреждениях и экономического анализа ГВУЗ "Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана", заведующая отделом бюджетных расходов социальной сферы и экономического развития отделения бюджетной политики и развития бюджетной системы НИФИ ГУНУ "Академия финансового управления", Киев, Украина

Ю. А. Самборская-Музычко

кандидат экономических наук, доцент кафедры учета в кредитных и бюджетных учреждениях и экономического анализа ГВУЗ "Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана", старший научный сотрудник отдела финансов институциональных секторов экономики отделения управления государственными финансами НИФИ ГУНУ "Академия финансового управления", Киев, Украина

А. В. Гнилицкая

доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры учета и налогообложения
ГБУЗ “Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана”,
старший научный сотрудник отдела бюджетных расходов социальной сферы и экономического
развития отделения бюджетной политики и развития бюджетной системы НИФИ
ГУНУ “Академия финансового управления”, Киев, Украина

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ
ПРЕДПРИЯТИЙ, ИХ ВИДЫ И КЛАССИФИКАЦИЯ**

Аннотация. В статье показано, какую важную роль играют государственные предприятия в социально-экономическом развитии страны. Раскрыта экономическая сущность понятия “государственное предприятие”. Проанализированы виды таких предприятий на базе различных нормативных документов и классификаторов, в т. ч. по международным стандартам. Рассмотрены особенности деятельности унитарных и корпоративных, казенных и коммунальных предприятий. Усовершенствована классификация видов государственных предприятий путем выделения таких признаков, как виды государственной собственности, институциональный признак, цели образования предприятия, структура собственности и количество владельцев, размер доли государственной собственности, организационно-правовая форма предприятия. Предложенная классификация создает методологическую основу для реализации механизмов оперативного контроля эффективности использования государственной собственности. Исследована динамика количества государственных предприятий в Украине и определены ее ключевые тенденции. Установлены особенности деятельности таких предприятий в разрезе выполняемых ими функций. Выделены критерии оценки эффективности деятельности государственных предприятий по двум направлениям: экономическому и социальному. Обоснованы задачи таких предприятий в зависимости от целей их создания и сфер функционирования.

Ключевые слова: государственное предприятие, казенное предприятие, коммунальное предприятие, государственное регулирование, государственный сектор, управление.

На сучасному етапі розвитку країни, який великою мірою визначається глобалізаційними тенденціями й нестабільністю світової економіки, посилюється роль держави в регулюванні економічних процесів, котра в умовах пандемії та збройних дій на Сході України набуває особливої ваги. Події останніх років довели, що за нестабільності економіки й посилення кризових явищ, викликаних різними чинниками, саме держава здатна приймати довгострокові стратегічні рішення, спрямовані на стабілізацію та забезпечення сталого розвитку.

Варто наголосити, що в розвинутих країнах державні підприємства були й залишаються важливим інструментом впливу на їх соціально-економічний поступ, зміцнення їх конкурентної позиції у глобальній економіці, сприяючи створенню цінності для держави та суспільства в умовах оптимального для їх функціонування середовища й активної співпраці з іншими зацікавленими сторонами, включаючи приватні компанії, неприбуткові, фінансові організації, державний сектор і територіальні громади.

Наразі в Україні є державні підприємства різних організаційно-правових форм, що, з одного боку, можна вважати перевагою, оскільки урядові

структури мають свободу вибору з точки зору їхньої участі в них; з другого боку, наявність великої кількості держпідприємств ускладнює процедури контролю ефективного використання державної власності. Скорочення частки державного сектору в економіці країни, котре спостерігається останнім часом, не означає зменшення впливу уряду на розвиток економіки країни загалом і послаблення нагляду за використанням такої власності. Впровадження ефективних механізмів володіння й управління державною власністю можливе за умови зосередження уваги на стратегічних об'єктах, що сприятиме задоволенню суспільних економічних і соціальних потреб як на національному, так і на регіональному рівні. Зазначене актуалізує дослідження, спрямовані на розроблення дієвих інструментів підвищення ефективності функціонування державного сектору економіки, склад котрих залежить від видів держпідприємств, особливостей їх функціонування та цілей утворення.

Метою статті є уточнення економічної сутності поняття “державні підприємства”, розроблення класифікації їх видів та диференціація завдань відповідно до цілей створення таких підприємств і сфер їх функціонування.

Розкриттю економічної сутності поняття “державні підприємства” та визначенню їх ролі у вітчизняній економіці присвячено наукові праці таких учених, як Г. Я. Аніловська, С. К. Бостан, С. М. Грудницька, О. В. Зайчук, Ю. В. Кіндзерський, С. М. Легуша, Л. Г. Ловінська, А. Ф. Мельник, С. М. Мельничук, В. М. Мотриченко, Н. М. Оніщенко, Г. М. Тарасюк, С. М. Тимченко, І. І. Тинська, О. В. Чумак, М. А. Шестак [1–12] та ін.

Методологічною базою дослідження є: загальнонаукові методи пізнання, системний підхід до розв'язання поставлених завдань із використанням прийомів діалектичної логіки, абстрактно-логічних, зокрема порівняння, аналізу й синтезу, індукції та дедукції, асоціацій і аналогій, рядів динаміки, графічних прийомів, групування.

Запровадження реформ передбачає розроблення сучасного механізму виконання державою своїх функцій, котрі, зокрема, реалізуються із застосуванням гібридного інструменту – державних підприємств. Дедалі частіше постає питання оцінки необхідності функціонування такого виду суб'єктів господарювання, особливо після запровадження реформи бюджетного сектору України, що дало змогу останнім більш гнучко й ефективно здійснювати свої функції та розширити можливості. Тож розуміння економічної сутності, мети та особливостей функціонування держпідприємств є вкрай важливим для подальшого ефективного реформування в Україні.

В загальному розумінні держпідприємства розглядаються як підрозділи механізму держави, які не мають владних повноважень (за винятком їхніх адміністрацій), а здійснюють господарсько-економічну діяльність, виробляють продукцію або забезпечують виробництво, виконують різні роботи та надають численні послуги для задоволення потреб суспільства [8, с. 59]. О. В. Зайчук і Н. М. Оніщенко пов'язують сутнісну характеристику таких підприємств із функціями держави та трактують їх як певні структурні

утворення, котрі побудовані на основі загальнодержавної власності й забезпечують реалізацію функцій держави в економічній і соціальній сферах [4, с. 148]. Деякі автори вважають, що держпідприємства є самостійними суб'єктами господарювання, котрі утворюються компетентними державними органами з метою задоволення суспільних потреб шляхом здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної та іншої господарської діяльності на основі державної власності [2, с. 154]. Г. Я. Аніловська під поняттям “державні підприємства” розуміє господарську одиницю, яка повністю чи частково базується на державній власності та провадить соціально корисну діяльність під суспільним контролем [1, с. 53].

Акцент на ролі державних підприємств у реалізації загальнодержавних функцій робить С. М. Мельничук, на думку якого, вони є суб'єктами господарювання, заснованими на державній власності, чия діяльність спрямована на розв'язання завдань держави в різних сферах життєдіяльності суспільства в процесі реалізації її функцій [8, с. 58]. М. Л. Шестак наголошує, що в сучасній економічній теорії критерієм віднесення підприємств до державних є форма власності, отже, державними слід вважати такі підприємства, котрі перебувають (безпосередньо чи опосередковано) під впливом центрального або місцевого органу державної влади та мають майно, бюджет і рахунки [12].

За визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку, державними є підприємства, які жорстко контролюються державою завдяки 100-відсотковій, мажоритарній або чималій міноритарній частці володіння. Під це визначення підпадають держпідприємства, котрі перебувають у власності органів центральної чи федеральної влади, а також органів регіональної й місцевої влади [13].

Узагальнюючи різні трактування, наведені в законодавчих актах та запропоновані науковцями, В. М. Мотриченко пропонує під державним підприємством розуміти самостійний господарський суб'єкт, що заснований на державній (повній або неповній) формі власності, який здійснює виробництво товарів, у т. ч. суспільних благ, надання послуг, виконує науково-дослідну й комерційну (некомерційну) діяльність із метою досягнення економічного та соціального ефекту в країні [9, с. 12].

Наведені визначення розкривають природу й сутність держпідприємств та окреслюють мету їх утворення і роль у економіці країни. За всього розмаїття дефініцій цього поняття головною його характеристикою і загальною основою є поняття “підприємство”, котре закріплене у ст. 62 Господарського кодексу України: “самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності” [14, ст. 62].

Велике значення для з'ясування ролі державних підприємств у економіці країни має систематизація їх основних видів і особливостей утворення

залежно від покладених на них функцій та форми власності. Господарським кодексом передбачено поділ підприємств за формою власності на державні, комунальні (їх частково можна віднести до державних), приватні (одноосібної чи колективної власності) та змішані (на базі об'єднання майна різних форм власності) [14].

Згідно з цим Кодексом, державними є підприємства, що діють на основі державної власності [14]. Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу вони поділяються на унітарні й корпоративні [14, ст. 63]. *Унітарне підприємство* створюється одним засновником, котрий виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який призначається (обирається) засновником (наглядовою радою такого підприємства в разі її утворення), керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства [14, ст. 63].

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їхнім спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у т. ч. через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, такі, котрі створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, зокрема засновані на приватній власності двох чи більше осіб.

Державне унітарне підприємство утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку через відокремлення частини державної власності, без поділу її на частки та входить до сфери його управління. Майно такого підприємства перебуває у державній власності й закріплюється за ним на праві господарського відання чи праві оперативного управління [14, ст. 73].

Державні унітарні підприємства діють як державні комерційні або казенні підприємства. Порядок утворення та особливості діяльності *державного комерційного підприємства* визначено у статтях 74–75 Господарського кодексу України. Майно такого підприємства закріплюється за ним на праві господарського відання. Статутний капітал державного комерційного підприємства утворюється уповноваженим органом, до сфери управління котрого воно входить, до реєстрації цього підприємства як суб'єкта господарювання. Держава та орган, до сфери управління якого входить таке підприємство, не несуть відповідальності за його зобов'язаннями, крім випадків, передбачених цим Кодексом та іншими законами [14, ст. 73]. Порівняно з іншими формами державних підприємств унітарні підприємства найбільш яскраво відображають особливості функціонування держпідприємств і управління ними.

Казенні підприємства створюються в галузях народного господарства, в котрих: законом дозволено провадження господарської діяльності лише

державним підприємствам; основним (понад 50 %) споживачем продукції (робіт, послуг) виступає держава; за умовами господарювання не можлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів; переважаючим (понад 50 %) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами та характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не може бути рентабельним; приватизацію майнових комплексів державних підприємств заборонено законом. Казенне підприємство створюється за рішенням Кабінету Міністрів України. У такому рішенні визначаються обсяг і характер основної діяльності підприємства, а також орган, до сфери управління якого воно входить. Майно казенного підприємства закріплюється за ним на праві оперативного управління в обсязі, вказаному у статуті підприємства [14, ст. 76].

В Україні казенні підприємства функціонують у різних господарських сегментах і підпорядковуються відповідним органам управління. Наприклад, Шосткінський казенний завод “Імпульс”, Рубіжанський казенний хімічний завод “Зоря”, Рубіжанський казенний завод “Зірка”, Зміївський ремонтний енергомеханічний завод перебувають в управлінні Державного концерну “Укроборонпром”; казенне науково-виробниче об’єднання “Форт МВС України” підпорядковане Міністерству внутрішніх справ України, казенне підприємство “Морська пошуково-рятувальна служба” – Міністерству інфраструктури України, Центральне казенне підприємство пробірного контролю – Міністерству фінансів України.

В європейських країнах така організаційно-правова форма, як казенні підприємства, мало поширена. У Франції – це телеграф, телефон, пошта, поліграфічні підприємства, порохові заводи, гобеленові майстерні тощо. У Німеччині в розпорядженні федерації – державна військова монополія, друкарня федерального уряду; в розпорядженні земель – пивоварні заводи, підприємства з видобутку солі й торфу, деякі виноградарські господарства. У Великобританії до казенних підприємств належать порохові заводи та королівські доки. Казенні підприємства не мають ні юридичної, ні господарської, ні фінансової самостійності; не сплачують податків; усі їхні доходи й витрати проходять через державний бюджет. Окрім того, вони входять до системи державного управління та безпосередньо управляються відповідним міністерством, відомством чи органом місцевого самоврядування [3].

Державне комерційне підприємство є суб’єктом підприємницької діяльності, діє на підставі статуту або модельного статуту й несе відповідальність за наслідки своєї діяльності всім належним йому на праві господарського відання майном згідно з Господарським кодексом України та іншими законами, прийнятими відповідно до нього. Майно державного комерційного підприємства закріплюється за ним на праві господарського відання. Розмір статутного капіталу такого підприємства встановлюється зазначеним уповноваженим органом. Держава та орган, до сфери управління якого входить державне комерційне підприємство, не несуть відповідальності за його зобов’язаннями. Державне унітарне комерційне підприємство може бути пере-

творене на державне акціонерне товариство, 100 % акцій котрого належать державі, у порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України [14, ст. 74]. На думку Г. М. Тарасюка, правовий статус майна державних акціонерних товариств, у яких 100 % акцій перебувають у державній власності, не врегульовано повною мірою. Наразі відсутні чіткі положення, що визначали би правовий статус майна вказаних акціонерних товариств [10, с. 113].

Комунальне унітарне підприємство функціонує аналогічно державному унітарному підприємству, за винятком форми власності (комунальна, власність місцевих органів самоврядування). Орган, до сфери управління якого належить комунальне унітарне підприємство, є представником власника (відповідної територіальної громади) та виконує його функції. Майно комунального унітарного підприємства перебуває в комунальній власності й закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання (комунальне комерційне підприємство) чи оперативного управління (комунальне некомерційне підприємство) [14, ст. 78].

Органи місцевого самоврядування можуть утворювати, реорганізовувати та ліквідовувати комунальні підприємства (заклади, установи). Відносини цих органів із комунальними підприємствами будуються на засадах їх підпорядкованості, підзвітності й підконтрольності органам місцевого самоврядування. До відання виконкомів органів сільських, селищних і міських рад, згідно з їх повноваженнями щодо управління комунальною власністю, належить встановлення порядку і здійснення контролю використання прибутків комунальних підприємств, а також заслуховування звітів про роботу їхніх керівників.

Переважно до комунальних відносять підприємства інфраструктури: ТЕС, транспортні підприємства, водоканали, постачальники природного газу. Наприклад, до найбільших комунальних підприємств, що перебувають у комунальній власності м. Києва, належать КП “Київпаstrанс”, КП “Київський метрополітен”, КП “Міжнародний аеропорт “Київ” (Жуляни), КП “Автодорсервіс”, КП “Київавтодор”, КП “Оболонь-Інвестбуд” та ін. За даними реєстру комунальних підприємств територіальної громади м. Києва, загальна кількість юридичних осіб комунальної власності столиці на 1 січня 2020 р. становила 1903, на балансах яких обліковувались активи загальною вартістю 166,7 млрд грн [15].

Розглядаючи види державних підприємств, слід зауважити, що є інші підходи до їх класифікації, зокрема за Класифікатором організаційно-правових форм (КОПФ) господарювання [16] підприємства, які мають державну частку, можуть бути представлені в організаційно-правових формах, наведених на рис. 1.

Важливою умовою віднесення підприємств до державних є можливість участі держави (повна й часткова), але в такому розмірі, який забезпечує їй право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів. Зарубіжний досвід показує, що управління державною власністю може здійснюватися безпосередньо через власність акцій уряду або опосередковано, коли



Рис. 1. Організаційно-правові форми суб'єктів господарювання з державною часткою у статутному капіталі за КОПФ

Джерело: Чумак О. Нормативно-правове інтерпретування та економічна ідентифікація об'єктів державної власності. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 2 (18). С. 52–59. URL: http://journals.stu.cn.ua/problems_and_prospects_economics_management/article/view/184121.

акції утримуються державними структурами, такими як державні інвестиційні фонди, державні пенсійні фонди чи центральні банки [11].

Варто враховувати, що участь держави в діяльності різних суб'єктів господарювання може бути значною, середньою й незначною. У звітах провідних світових статистично-аналітичних організацій (OECD, PwC, IBRD, IDA, PB та ін.) зустрічаються такі три типи державних суб'єктів економічної діяльності, котрі функціонують у зарубіжних країнах [13]:

1) державні підприємства (SOE), а саме:

- корпоративні утворення, що перебувають у повній власності держави;
- акціонерні товариства або інші партнерські утворення, в котрих держава володіє понад 50 % акцій;
- корпорації, де держава має право визначального впливу під час прийняття важливих рішень;

2) підприємства з державними інвестиціями (SIE), а саме:

- компанії, в яких держава є виключним бенефіціаром, чия частка становить мінімум 10 % акцій товариства (лістингова чи нелістингова компанія);
- корпорація, створена згідно з чинним законодавством (*statutory corporation*; такі підприємства функціонують у Австрії, Великобританії, США, Нідерландах, Індії, Ірландії);

3) підприємства, що частково перебувають у державній власності (PSOE), наприклад корпоративні товариства, в котрих державна частка дорівнює мінімум 10 %, але не перевищує 50 % статутного капіталу.

В Україні діє Система національних рахунків (СНР), складена на основі міжнародних стандартів Системи національних рахунків 2008 р., Європейської системи національних та регіональних рахунків 2010 р. і методологічних положень Державної служби статистики з національних рахунків [16]. Згідно з Класифікацією інституційних секторів економіки (KICE) формуються річні показники національних рахунків за інституційними секторами й підсекторами економіки [16]. KICE створена для класифікації та кодування інституційних одиниць, що здійснюють виробництво, розподіл, перерозподіл, споживання й нагромадження, за секторами (підсекторами) економіки України відповідно до їх призначення (табл. 1). У межах державного сектору економіки включаються всі інституційні одиниці-резиденти, які контролюються одиницями – резидентами сектору загального державного управління, віднесені до цього сектору, до державних нефінансових і фінансових корпорацій.

Окрім того, така система поділу передбачає реалізацію оперативного контролю над суб'єктами, серед котрих: володіння більшістю акцій (голів); контроль над радою директорів або іншим керуючим органом, над призначенням і відкликанням ключових керівників, над провідними підрозділами корпорації; золоті акції та опціони; регулювання ціноутворення й контроль. Названі механізми контролю можуть використовуватися в одиничному варіанті чи в будь-якій сукупності, що свідчитиме про високий рівень контролю та ефективне управління державними суб'єктами господарювання.

Отже, з метою розроблення основних завдань для держпідприємств та механізму оцінки їх виконання пропонуємо вдосконалити класифікацію видів зазначених підприємств шляхом виокремлення й систематизації класифікаційних ознак (рис. 2) за:

- видами державної власності;
- інституційною ознакою;
- цілями утворення;
- структурою та кількістю власників;
- розміром частки державної власності;
- організаційно-правовою формою.

За видами державної власності, відповідно до Господарського кодексу України, державні підприємства поділяються на державні, казенні, комунальні. *За інституційною ознакою*, згідно з KICE, держпідприємства поділяють на нефінансові (код S.11) і фінансові (код S.12) корпорації. У свою чергу, нефінансові корпорації представлені організаціями, що орієнтовані на отримання прибутку (ООП, код S.110011), та неприбутковими некомерційними організаціями (НКО, код S.110012), а фінансові корпорації – банківськими установами, включаючи НБУ, інвестиційними і страховими компа-

Таблиця 1. Види державних підприємств за класифікацією інституційних секторів економіки

S.11 Нефінансові корпорації	S.11001 Державні нефінансові корпорації	S.110011 Державні нефінансові корпорації – ООП	До державних нефінансових корпорацій відносяться корпорації та квазікорпорації, які є резидентами й контролюються органами державного управління; при цьому контроль над корпорацією визначається шляхом розроблення її генеральної політики та призначення директорів (якщо є така потреба). Органи державного управління можуть здобути право здійснювати контроль над корпорацією шляхом: придбання контролюючого пакета акцій, котрі надають право голосу, чи встановлення інших форм контролю над більш ніж половиною голосів акціонерів; прийняття спеціального законодавства, наказу чи положення, що надає органам державного управління право визначати політику корпорації чи призначати її директорів
		S.110012 Державні нефінансові корпорації – НКО	
S.12 Фінансові корпорації	S.121 Національний банк України		Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України. На виконання своєї основної функції Національний банк сприяє стабільності банківської системи та ціновій стабільності
		S.12201 Державні корпорації, що приймають депозити	S.122011 Державні корпорації, що приймають депозити, – ООП
			S.122012 Державні корпорації, що приймають депозити, – НКО
		S.12301 Державні фонди грошового ринку	S.123011 Державні фонди грошового ринку – ООП
			S.123012 Державні фонди грошового ринку – НКО
		S.12401 Державні інвестиційні фонди, крім фондів грошового ринку	S.124011 Державні інвестиційні фонди, крім фондів грошового ринку – ООП
			S.124012 Державні інвестиційні фонди, крім фондів грошового ринку – НКО
		S.12501 Інші державні фінансові посередники, крім страхових корпорацій та пенсійних фондів	S.125011 Інші державні фінансові посередники, крім страхових корпорацій та пенсійних фондів – ООП
			S.125012 Інші державні фінансові посередники, крім страхових корпорацій та пенсійних фондів – НКО
		S.12601 Державні допоміжні фінансові корпорації	S.126011 Державні допоміжні фінансові корпорації – ООП
			S.126012 Державні допоміжні фінансові корпорації – НКО
		S.12701 Державні кептивні фінансові корпорації	S.127011 Державні кептивні фінансові корпорації – ООП
			S.127012 Державні кептивні фінансові установи – НКО
		S.12801 Державні страхові корпорації	S.128011 Державні страхові корпорації – ООП
			S.128012 Державні страхові корпорації – НКО
		S.12901 Державні пенсійні фонди	S.129011 Державні пенсійні фонди – ООП
			S.129012 Державні пенсійні фонди – НКО

Складено за: Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення змін до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів : наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 № 97 (дата оновлення: 01.03.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04>.

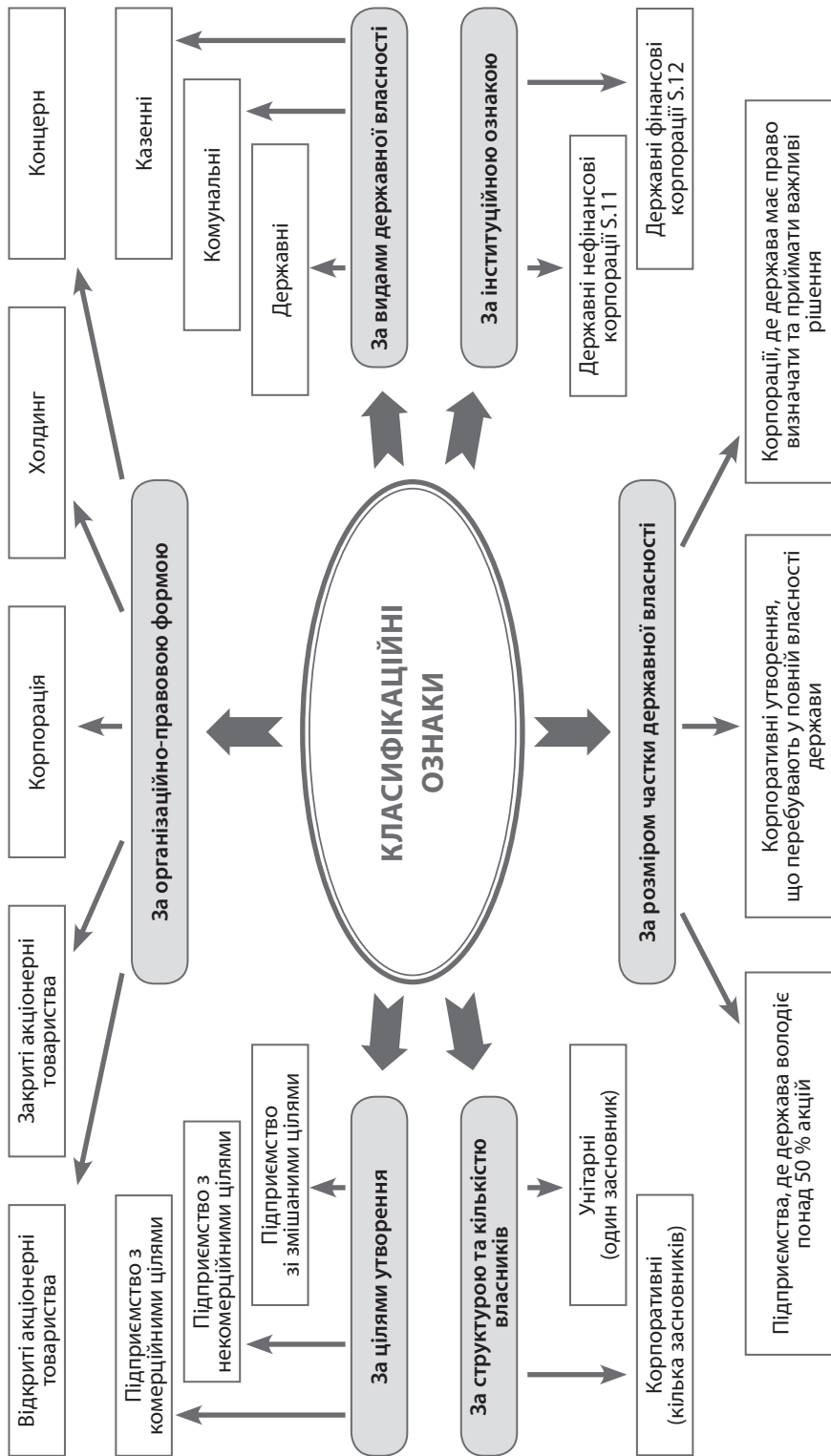


Рис. 2. Класифікація державних підприємств

Побудовано авторами.

ніями, пенсійними фондами тощо. Детальний перелік нефінансових корпорацій та їх кодів наведено в табл. 1 [16].

У кожній класифікаційній групі поділ державних підприємств може здійснюватися залежно від *цілей утворення і структури власності*. Якщо підприємство має одного власника (в особі держави), воно називається унітарним, якщо більше – корпоративним. Відповідно, *за цілями утворення* суб'єкти господарювання поділяються на підприємства з комерційними цілями (спрямовані на отримання прибутку), з некомерційними цілями (неприбуткові некомерційні організації) та зі змішаними цілями.

За розміром частки державної власності підприємства поділяються на корпоративні утворення, що перебувають у повній власності держави (частка держави – 100 %); корпоративні утворення або інші види партнерських утворень, в яких держава володіє понад 50 % акцій; підприємства, де держава має право визначального впливу під час прийняття важливих рішень.

За організаційно-правовою формою підприємства державної форми власності можуть бути поділені на відкриті акціонерні товариства, закриті акціонерні товариства, господарські об'єднання (корпорації; холдинги; концерни тощо).

Така класифікація дає змогу диференціювати методичні підходи та принципи оцінки ефективності діяльності держпідприємств залежно від її особливостей і напрямів, цільового спрямування, структури власності.

За даними Державної служби статистики України на 1 січня 2020 р. у країні зареєстровано 3750 державних підприємств, 32 казенних і 13 883 комунальних підприємства (табл. 2).

Аналіз динаміки кількості державних підприємств за останніх 10 років свідчить про стабільну тенденцію до їх скорочення за всіма видами. Так, у 2020 р. налічувалося 3750 державних підприємств проти 6975-и у 2010 р., тобто на 3225 менше. Їх частка також скоротилася, з 0,57 % у 2010 р. до 0,28 % у 2020 р. Частка казенних підприємств у загальній кількості суб'єктів господарювання традиційно є незначною. Їх число теж зменшилось, із 44 підприємств у 2010 р. до 32-х у 2020 р. Більш стабільний тренд спостерігається щодо комунальних підприємств, яких у 2010 р. налічувалося 16 336, а в 2020 р. – 13 883, тобто на 2453 менше. Частка комунальних підприємств у загальній кількості суб'єктів господарювання в 2010 р. становила 1,33 %, а в 2020 р. – 1,03 %, тобто скоротилася на 0,3 в. п.

Таблиця 2. Кількість державних підприємств за видами

Вид підприємства	На 1 січня 2010 р.		На 1 січня 2020 р.		Відхилення	
	Кількість, од.	Частка, %	Кількість, од.	Частка, %	Кількість, од.	Частка, %
Державне	6 975	0,57	3 750	0,28	-3 225	-0,29
Казенне	44	0	32	0	-12	0
Комунальне	16 336	1,33	13 883	1,03	-2 453	-0,30
Усього	1 228 888	100,00	1 350 627	100,00	+121 739	-

Складено за даними Державної служби статистики України (URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>).

Така тенденція є негативною, й, на думку Г. М. Тарасюка, щорічне зменшення числа підприємств із державним акціонерним капіталом неминуче призведе до знищення державного сектору економіки, а отже, до неспроможності держави виконувати покладені на неї соціальні функції [10, с. 117].

Водночас у європейських країнах їх кількість набагато менша. Наприклад, у Польщі в 2019 р. таких підприємств було трохи більше 300. У більшості європейських країн держпідприємств лише кілька десятків. Ще меншою є частка державного сектору в економіці США, Австралії, Японії [5]. Тому в Україні реформування сфери управління державною власністю спрямоване на скорочення частки державних підприємств шляхом приватизації нерентабельних об'єктів.

При обґрунтуванні напрямів підвищення ефективності діяльності державних підприємств слід враховувати їхні основні ознаки:

- *повне чи часткове базування на державній власності*. В першому випадку держава виступає єдиним власником і постачальником капіталу, у другому – це змішані підприємства, в яких державний та приватний капітал є джерелом фінансування комерційних проектів, але за умови, що частка першого переважає й держава має можливість здійснювати стратегічне управління підприємством;

- *цільове спрямування діяльності підприємства на реалізацію суспільних благ і суспільної користі*. Реалізація такої користі зазвичай націлена на зростання сукупного капіталу суспільства та може бути низькорентабельною або взагалі збитковою.

Враховуючи особливу роль державних підприємств, оцінка ефективності їхньої діяльності має проводитися за двома критеріями (напрямами): економічним і соціальним. Перший підхід передбачає аналіз прибутковості діяльності таких підприємств, котрий ґрунтується на співвідношенні результатів та ресурсів, необхідних для досягнення стратегічних цілей і загальнодержавних інтересів. Проте не завжди ефективність діяльності держпідприємств може бути оцінена лише за критерієм прибутковості діяльності, тобто з економічної точки зору: з позиції соціально-політичних цілей та інших завдань держави для оцінювання ефективності діяльності цей критерій не може бути використаний. Зазвичай виробництво соціальних благ, спрямованих на досягнення некомерційних цілей, є нерентабельним або користь від них стає очевидною лише з часом. Соціальна ефективність проявляється через досягнення встановлених нормативів суспільних благ – якості життя населення, стану середовища існування, рівня охорони здоров'я, освіти, науки та культури, соціальної захищеності населення, національної безпеки, інноваційної діяльності. Суспільна ефективність діяльності державних підприємств повинна ґрунтуватися на оцінці соціально-економічних наслідків, для чого можуть бути використані і кількісні, і якісні показники.

Підсумовуючи викладене, доходимо таких висновків. Світова практика доводить значущість об'єктів державної власності, що виконують різні

функції для забезпечення соціально-економічного розвитку країни, особливо в секторах, котрі є стратегічно важливими для економічного розвитку й безпеки країни. Як істотний елемент державного управління комерційні функції державних підприємств створюють нові можливості для економічного зростання, що, зрештою, вимагає від уряду балансування інтересів держави та бізнесу, пошуку компромісів у аспекті оптимізації державної частки в економіці країни та вибору оптимальних форматів такої участі. Механізм і порядок вирішення цих питань мають дискусійний характер та потребують подальшого дослідження з позиції оптимізації підходів щодо вибору організаційно-правових форм держпідприємств для забезпечення ефективного виконання ними покладених державою функцій.

Грунтовне дослідження сутності поняття “державні підприємства” та виокремлення їх основних видів дає змогу визначити особливості їхньої діяльності й роль цих суб’єктів господарювання в різних сферах. Удосконалення класифікації державних підприємств через виокремлення таких класифікаційних ознак, як види державної власності, інституційна ознака, цілі утворення, структура та кількість власників, розмір частки державної власності, організаційно-правова форма утворення підприємства, дає можливість обґрунтувати завдання й цілі функціонування того чи іншого підприємства, розробити методичні підходи та систему аналітичних показників щодо оцінювання ефективності їхньої діяльності залежно від цільового спрямування.

Список використаних джерел

1. Аніловська Г. Я. Державний фактор трансформаційних перетворень в економіках перехідного типу. Львів : Вид-во ЛКА, 2002. 323 с.
2. Актуальні проблеми теорії держави та права / С. М. Тимченко, С. К. Бостан, С. М. Легуша та ін. Київ : КНТ, 2007. 288 с.
3. Грудницькая С. Н. Опыт регулирования хозяйственной правосубъектности государственных предприятий в западных странах. *Форум права*. 2011. № 2. С. 201–213.
4. Теорія держави і права / за ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
5. Кіндзерський Ю. В. Імператив використання державного сектору в модернізації економіки. *Економіка України*. 2013. № 12 (625). С. 40–52.
6. Ловінська А. Г. Міжнародні стандарти фінансової звітності в обліку державних підприємств. *Фінанси України*. 2020 № 6. С. 75–92. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2020.06.075>.
7. Мельник А., Тинська І. Генезис державного підприємництва в Україні і світі: від приватизації до інтернаціоналізації. *Журнал європейської економіки*. 2017. Т. 16, № 1. С. 95–118. URL: <https://doi.org/10.35774/jee2017.01.086>.
8. Мельничук С. М. Щодо участі державних підприємств України в реалізації державних функцій. *Форум права*. 2019. № 56 (3). С. 58–66. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3362204>.
9. Мотриченко В. М. Державне підприємство в системі ринкових відносин : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : КНУ, 2010. 17 с.

10. Тарасюк Г. М. Управління державними підприємствами: проблеми та перспективи. *Вісник ЖДТУ. Економіка, управління та адміністрування*. 2014. № 4. С. 111–117.
11. Чумак О. Нормативно-правове інтерпретування та економічна ідентифікація об'єктів державної власності. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 2. С. 52–59. URL: http://journals.stu.cn.ua/problems_and_prospects_economics_management/article/view/184121.
12. Шестак М. А. Проблеми функціонування державних підприємств у ринковій економіці. *Наукові праці МАУП*. 2013. Вип. 2 (37). С. 87–91.
13. Державні підприємства. Лідери у формуванні цінності для держави? : порівняльний звіт ОЕСР щодо систем корпоративного управління державних підприємств / PWC. 2015. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2015/assets/pwc-state-owned-enterprise-ukr.pdf>.
14. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>.
15. Результати роботи госпрозрахункових комунальних підприємств, установ, організацій міста Києва за 2019 рік. *Офіційний веб-портал Києва*. 2020. URL: https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/struktura_150/vikonavchiy_organ_kivsko_misko_radi_kivska_miska_derzhavna_administratsiya/departamenti_ta_upravlinnya/departament_komunalnoi_vlasnosti_m_kyieva/pokazniki_diyalnosti_komunalnikh_pidpriyemstv/rezultati__roboti__gosprozrakhunkovikh__komunalnikh__pidpriyemstv_ustanov_organizatsiy_mista_kiyeva_za_2019_rik/.
16. Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів : наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 № 97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04>.

References

1. Anilovska, G. Ya. (2002). *State factor of transformational transformations in transition economies*. Lviv: LKA Publishing House [in Ukrainian].
2. Tymchenko, S. M., Bostan, S. K., legusha, S. M. et al. (2007). *Current problems of the theory of state and law*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
3. Grudnitskaya, S. N. (2011). Experience of Adjusting of Economic Legal Subject of State Enterprises in an Occident. *Forum prava*, 2, 201–213 [in Russian].
4. Zaichuk, O. V., & Onischenko, N. M. (Eds.). (2008). *Theory of state and law*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian] .
5. Kindzerskyi, Iu. V. (2013). The imperative of using the public sector in modernizing the economy. *Economy of Ukraine*, 12 (625), 40–52 [in Ukrainian].
6. Iovinska, L. (2020), International standards in accounting system of Ukrainian state-owned enterprises. *Finance of Ukraine*, 6, 75–92. DOI: 10.33763/finukr2020.06.075 [in Ukrainian].
7. Melnyk, A., & Tynska, I. (2017). The genesis of state entrepreneurship in Ukraine and the world: from privatization to internationalization. *Journal of European Economy*, 16 (1), 95–118. DOI: 10.35774/jee2017.01.086 [in Ukrainian].
8. Melnychuk, S. M. (2019). On the participation of the state-owned of Ukraine in the realization of state functions. *Forum prava*, 3, 58–66. DOI: 10.5281/zenodo.3362204 [in Ukrainian].

9. Motrychenko, V. M. (2010). *State enterprise in the system of market relations* (PhD Thesis). Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
10. Tarasiuk, H. M. (2014). Management of state enterprises: problems and prospects. *Journal of ZSTU: Economics, Management and Administration*, 4, 111–117 [in Ukrainian].
11. Chumak, O. (2019). Regulatory-legal interpretation and economic identification of objects of state property. *Problems and prospects of economics and management*, 2, 52–59. Retrieved from http://journals.stu.cn.ua/problems_and_prospects_economics_management/article/view/184121 [in Ukrainian].
12. Shestak, M. L. (2013). Problems of functioning of state enterprises in a market economy. *Scientific works of IAPM*, 2 (37), 87–91 [in Ukrainian].
13. PWC. (2015). *State-owned enterprises. Leaders in shaping value for the state?* (OECD Comparative Report on Corporate Governance Systems for State-Owned Enterprises). Retrieved from <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2015/assets/pwc-state-owned-enterprise-ukr.pdf> [in Ukrainian].
14. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). *Economic Code of Ukraine* (law No. 436-IV, January 16). Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15> [in Ukrainian].
15. Official web portal of Kyiv. (2020). *The results of self-supporting utility companies, institutions, organizations of the city of Kiev in 2019*. Retrieved from https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/struktura_150/vikonavchiy_organ_kivsko_misko_radi_kivska_miska_derzhavna_administratsiya/departamenti_ta_upravlinnya/departament_komunalnoi_vlasnosti_m_kyieva/pokazniki_diyalnosti_komunalnikh_pidpriyemstv/rezultati_roboti_gospzozrakhunkovikh_komunalnikh_pidpriyemstv_ustanov_organizatsiy_mista_kyieva_za_2019_rik/ [in Ukrainian].
16. State Committee of Ukraine for Technical Regulation and Consumer Policy. (2004). *On approval of national standards of Ukraine, state classifiers of Ukraine, national changes to interstate standards, amendments to the order of Derzhspozhyvstandart of Ukraine of March 31, 2004 № 59 and abolition of normative documents* (Order No. 97, May 28). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04> [in Ukrainian].